

Ion C. Chițimia

Trwałe i powszechne wartości dzieł Mickiewicza w romantyzmie słowiańskim i europejskim

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 64/2, 27-32

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ION C. CHIȚIMIA (Bukareszt)

TRWAŁE I POWSZECHNE WARTOŚCI DZIEŁ MICKIEWICZA W ROMANTYZMIE SŁOWIAŃSKIM I EUROPEJSKIM

Wielkość Mickiewicza i znaczenie jego dzieł skłaniają do refleksji natury ogólniejszej i narzucają pytania: czy jest on wielkim twórcą okresu romantyzmu, tzn. — czy należy do areopagu największych pisarzy romantyzmu, czy nie? Następnie, co to jest powszechna wartość dzieła literackiego: być czytany i znanym na całym świecie; posiadać wartość uniwersalną przyznaną przez specjalistów; czy raczej wartości powszechne oznaczają ten ostatni sens, a równocześnie określają rolę jakiegoś dzieła z punktu widzenia literackiego i społecznego, w całym świecie lub tylko w jego części?

Wydaje się, że ta ostatnia koncepcja (w całej swej złożoności) pozwala umieścić jakiegoś autora wśród największych pisarzy świata. Pod tym względem Adam Mickiewicz jest istotnie jednym z największych europejskich twórców. Jego dzieła są bardzo zróżnicowane, jego twórczość odznacza się wielkimi wartościami artystycznymi i nowatorskimi, a rola polityczna i społeczna, jaką ona odegrała, przekroczyła granice polskiego kraju. O Mickiewiczu mówi się zawsze w skali europejskiej.

Bez wątpienia Mickiewicz był geniuszem twórczym, ale nie czerpiącym li tylko z siły natchnienia. Już w latach studiów uniwersyteckich zdobył wysoką kulturę literacką, wzbogacając ją później stale¹. Poznał wówczas dość dokładnie literatury antyczne, a dzięki rozległym lekturom był *au courant* w głównych problemach literatury i dziełach jej największych europejskich twórców. Dość wcześnie stał się wzorem dla swoich kolegów, którym często polecał ciekawe lektury literackie. Zawsze interesowały go aktualne problemy literackie i społeczne. Rychło zatem zdobył sobie mir i miał wpływ na środowisko — dzięki własnej twórczości i dojrzałym sądom o otaczającej rzeczywistości. Wychowany w atmosf-

¹ Zob. I. C. Chițimia, *Cultura literară a lui Adam Mickiewicz*. „Analele Universității București” 1969.

rze walki politycznej — i w tym zakresie oddziaływał najpierw na kolegów, a później na obcych.

Umiał oderwać się od rzeczy łatwych. Myślał i „odkrywał”. Choć nie stworzył odrębnego systemu filozoficznego, miał własną filozofię dotyczącą ówczesnej rzeczywistości, życia społeczeństw i roli literatury we współczesnej historii narodów.

Nie załamały go klęski narodowe. Umiał przedstawić tragizm sytuacji narodu polskiego i innych cierpiących narodów. Rewolucjoniści małych narodów uciśnionych zbliżali się do niego jak do proroka, który walczył i obwieszczał wyzwolenie wszystkich krajów. I nieprzypadkowo właśnie *Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego* (1832) odegrały najważniejszą rolę w tych walkach o wyzwolenie. Były bowiem tłumaczone (w całości lub we fragmentach) na francuski (1833; w tej wersji obiegiły całą omal Europę), angielski (1833), niemiecki (1833), włoski (1834), chorwacki (1835), litewski (1836), serbski (1837), węgierski (1839), rumuński (1843) etc. Przez długi czas uważano *Księgi* za wytwór mistycyzmu poety, ale w końcu doczekały się właściwej interpretacji, podkreślającej ich rewolucyjną rolę. Wizja profetyczna, właściwa romantykom², w wielu przypadkach świadomie ukrywała prawdziwe treści ideowe, najczęściej związane z rzeczywistością społeczną i współczesną historią (nawet u Novalisa³). Mickiewicz nie był fanatykiem religijnym (jest wiele dowodów potwierdzających ten pogląd), lecz przeciwnie, częstokroć buntował się przeciw oficjalnemu porządkowi religijnemu. Posłużył się jednak alegorią religijną, aby zdobyć zaufanie i głębiej wnikać w dusze i umysły współobywateli i innych przeciwników owoczesnego porządku. Dla Mickiewicza stylizacja biblijna (a nie sama religia) jest tylko środkiem do celu, służy bowiem krytyce, zawartej w *Księgach narodu i pielgrzymstwa polskiego*. Poeta wzoruje się na *Ewangelii*, która pod względem formy i stylu jest bardziej komunikatywna niż księgi *Starego Testamentu*. Autor ostro krytykuje absolutyzm monarchów w Europie, głosi hasła wolności, konieczność działania parlamentów w organizmach państwowych, wolność prasy oraz zapowiada upadek bankierów.

Polska — zdaniem poety — cierpi za wszystkie uciskane narody. Mickiewiczowska wizja miała swe źródła stylizacyjne w historii, w sta-

² Zob. E. Benz, *Schelling. Werden und Wirken seines Denken*. Zürich 1955, s. 44.

³ Zob. E. Fischer, *Von der Notwendigkeit der Kunst*. Dresden 1961, s. 46-49. — H. Reiss, *Politisches Denken in der deutschen Romantik*. Bern 1966. — R. Faber, *Novalis. Die Phantasie an die Macht*. München 1970. — V. Nişcov, *Note la opera lui Novalis. Caracterele filozofiei politice*. „Revista de istorie și teorie literară” 1972, nr 2.

ropolskiej literaturze (*Kazania sejmowe* Piotra Skargi), w przekładzie Biblii Jakuba Wujka⁴. Była to sprawa tradycji literackich i patriotycznych. „Misję historyczną Polski” określił także Kazimierz Brodziński⁵. Można więc przyjąć pogląd, że w tej epoce „mistycyzm nie jest oderwaniem od rzeczywistości, ale właśnie próbą opanowania tej rzeczywistości”⁶. *Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego* zaszczyliły w Europie ożywczą falę moralnego oporu, stały się niezbędne, o czym świadczy liczba ich przekładów, jak też wpływ na inne dzieła literackie tego gatunku, np. *Les Paroles d'un croyant* (1834) Lamennais'ego⁷ i *Cîntarea României* (*Pieśń o Rumunii*, 1850), której autorstwo ciągle jeszcze jest przedmiotem dociekań⁸.

Mickiewicz jako profesor literatur słowiańskich w Collège de France olśnił swymi wykładami emigracyjnych intelektualistów; odbiły się one żywym echem po całej Europie. To właśnie Mickiewicz po raz pierwszy, w sposób nowy i odkrywczy, przedstawiał na tle porównawczym istotne walory literatur słowiańskich⁹, prawie dotąd nie znanych (w Europie zachodniej utrzymywano, że nie ma literatury rosyjskiej¹⁰). Ale obok wartości naukowo-poznawczych wykłady z literatur słowiańskich posiadały także, dzięki osobowości Mickiewicza i jego prestiżowi, znaczenie polityczne. Widziano bowiem w nim symbol walki o wolność ludów i godność człowieka. W tym też okresie otaczany był przez wielu rewolucjonistów

⁴ Zob. Z. Stefanowska, *Historia i profecja. Studium o „Księgach narodu i pielgrzymstwa polskiego” Adama Mickiewicza*. Warszawa 1962.

⁵ Zob. J. Kallenbach, *Adam Mickiewicz*. T. 2. Kraków 1897, s. 106-107. — W. Borowy, *O poezji Mickiewicza*. T. 2. Lublin 1958, s. 43.

⁶ M. Grabowska, *Legenda romantyzmu a współczesność*. „Polonistyka” 1971, nr 4, s. 8.

⁷ Zob. Y. le Hir, *Paroles d'un croyant de Lamennais*. Paris 1949, s. 2 n.

⁸ Dawniej uważano, że autorem jest N. Bălcescu (który poznał osobiście Mickiewicza w Paryżu); ale rumuński badacz P. V. Haneş w r. 1908 przysądził je pisarzowi A. Russo. Ostatnio powrócono do dyskusji nad autorstwem dzieła. Przyjęła się fałszywa opinia, że utwór ten, zredagowany przez Russo w języku francuskim, Bălcescu przełożył na rumuński. Tymczasem pierwotna jest wersja rumuńska, a przekład Russo pozostał nie dokończony. Zob. I. C. Chițimia, *Adam Mickiewicz, N. Bălcescu i „Vospewanie Rumynii”*. „Romanoslavica”, t. 2 (1958). — A. Dima, *Alecu Russo*. W zbiorze: *Istoria literaturii române*. T. 2. București 1968, s. 494, 507. — P. V. Haneş, *Alexandru Russo, o pagină ignorată din literatura română*. București 1901.

⁹ Na temat treści i znaczenia wykładów zob. I. C. Chițimia, *Literaturi slave comparate în cursul lui Adam Mickiewicz la Collège de France*. W zbiorze: *Studii de literatura universală și comparată*. București 1970.

¹⁰ Stwierdzenie J. Micheleta, który został skrytykowany przez A. Herce-
na w artykule *Du développement des idées révolutionnaires en Russie* (Paris 1851. Przedruk w: *Содрание сочинений*. T. 7. Москва 1959, s. 294).

europijskich, z zapalem szerzacych informacje o jego postawie i pogladach¹¹.

W 1848 roku Mickiewicz przybywa do Rzymu, aby zorganizowac polski legion. Chcac takze od papieza uzyskac poparcie dla swych idei, na audiencji otrzymuje od Piusa IX napomnienie, ze Bóg wycierpial rownie duzo jak naród polski — rozgoryczony poeta ostro odpowiada, iz „duch bozy jest dzisiaj w bluzach paryskiego ludu”¹². W roku nastepnym Mickiewicz wchodzi ponownie na widownie europejska — z „Trybuna Ludów”. W jej redakcji skupil m. in. grupe przedstawicieli roznych uciskanych narodow. Artykuly poety cieszyly sie szerokim uznaniem, a rozglas zdobyly dzieki swojej tematyce, do ktorej nalezaly socjalizm utopijny i rewolucyjny, problem miast przyszlosci dla robotnikow we Francji, itp. Najbardziej demonstracyjnym i szokujacym aktem — w oczach jego wspolbraci — bylo uczestnictwo Mickiewicza, jako zolnierza, w wojnie krymskiej.

Gdyby nawet poprzestac na takim tylko przedstawieniu dzialalnosci Mickiewicza, wystarczyloby to do uznania jego wielkosci. Jego dzieło jest jednak bogatsze i posiada wyjatkowe znaczenie w kontekscie literatury europejskiej. Przede wszystkim swą polemika z klasycystami, prowadzona z pozycji romantyzmu, wyprzedzil manifest Victora Hugo w przedmowie do *Cromwella* (1827) i batalie o *Hernaniego* (1830). Mickiewicz jako tworca romantyzmu polskiego — dzieki *Balladom i romansom* (1822) stal sie prawdziwym rewelatorem folkloru. Sądze bowiem, ze po raz pierwszy w Europie wlasnie u Mickiewicza folklor stal sie podstawowym tworzywem literackim o wybitnych wartosciach, przy bogatej tematyce i srodkach artystycznych, poczynajac od pierwiastkow dramatycznych w *Liliach*, *Rybce*, *Switezi*¹³, az po komizm i groteske w *Pani Twardowskiej*. W balladach tych rodzime motywy ludowe — „piesn gminna” — osiagaja nie tylko wysoki, europejski poziom artystyczny, laczac fantastyke z rzeczywistoscia spoleczna, ale staja sie jednoczesnie nowymi wartosciami w skarbcu kultury narodowej. To prawda, ze elementy folkloru wystepuja u Goethego, Byrona, Puszkina i innych, lecz zaden z nich nie korzystal z folkloru tak jak Mickiewicz, ktorego ballady zachowaly swie-

¹¹ Zob. np. S. Fiszman, *Archiwalia mickiewiczowskie*. Wroclaw 1962, s. 90 n. — I. C. Chițimia, *Influenta și traduceri ale lui Adam Mickiewicz în literatura română*. „Romanoslavica” t. 12 (1965), s. 180 n.

¹² Poeta czyni aluzje do demonstracji odbywajacych sie na ulicach Paryza w lutym 1848. Różne relacje na temat tej audiencji zestawia K. Kostenicz (*Legion włoski i „Trybuna Ludów”*. Warszawa 1969, s. 97 n.).

¹³ Ballady te zostaly przełożone na język rumuński (i przerobione) przez G. Asaki. Zob. I. C. Chițimia, *Adam Mickiewicz et l'écrivain roumain G. Asaki*. „Romanoslavica” t. 1 (1958).

żość i artystyczną strukturę pieśni ludowej. Trzeba przy tym pamiętać, że poeta poprzedza swoje ballady długim i interesującym wstępem, gdzie wyklada zasady romantyzmu i nowej poezji, której idealnym źródłem jest „poezja gminna”. Przyznaje więc duchowi ludowemu, motywom ludowym najwyższe wartości, co podkreśla w manifeście poetyckim — w balladzie *Romantyczność*.

Sonetny krymskie (1826) wyróżniają się tematyką i szokują epokę pierwiastkami wschodnimi. Oddał w nich poeta urok przyrody krymskiej za pomocą nowatorskich środków artystycznych, nie spotykanych dotąd w tym gatunku, przy czym każdy z sonetów zachował swoje indywidualne piękno. Urok przyrody jednego regionu stał się tematem całego cyklu sonetów, co również było nowością¹⁴.

Mickiewicz stworzył także jeden z najbardziej oryginalnych poematów dramatycznych w literaturze powszechnej, o nieporównywalnej wartości artystycznej — *Dziady*. Również poemat historyczny *Konrad Wallenrod* o bardzo dynamicznej akcji oraz płomiennej wymowie politycznej, nowatorski w strukturze — przypisuje owej „pieśni gminnej” rolę czynnika mobilizującego do walki politycznej (*Pieśń Wajdeloty* i *Powieść Wajdeloty*, ballada *Alpuhara*).

Natomiast *Pan Tadeusz*, epopeja narodowa, przepojona duchem polskości i miłością ojczyzny, koł i podsycił nostalgię rzeszy emigrantów. Opisy w *Panu Tadeuszu* i niektóre sceny urzekają bogactwem barw i dźwięków (co wyróżnia Mickiewicza na tle twórców literatury światowej), np: polowanie na niedźwiedzia, piękne widoki drzew i nieba, niezwykły koncert Jankiela-cymbalisty.

Mickiewicz jednakże uważał *Dziady* za swój najpiękniejszy utwór romantyczny. Dzisiaj opinie na ten temat są podzielone. Sądzi się, że szczytowym osiągnięciem jest *Pan Tadeusz*. W istocie — wybór tutaj trudny.

Analizując dokładnie *Dziady*, trzeba przyznać, że zawierają one fragmenty o niezrównanych wartościach artystycznych na tle literatury światowej¹⁵. W literaturze tej jest sporo utworów o pokrewnych motywach „cierpień werterowskich”, nie ma jednak nigdzie analizy głębszej, bardziej wiarygodnej, uderzającej i humanistycznej w swej wymowie niż analiza wewnętrznych stanów duchowych Gustawa, który umarł, choć żyje, który zniszczył granicę między życiem a śmiercią. Bez porównania także większa jest siła poezji Mickiewicza, magia poetyckich słów buntu, np. w słynnej *Wielkiej Improwizacji*, kiedy to Konrad chce dorównać

¹⁴ Zob. I. C. Chițimia, *Sonetele lui Mickiewicz în context universal*. Jw., t. 17 (1970).

¹⁵ Warto przypomnieć, że *Dziady* owoceńsiej cieszyły się większą popularnością niż *Pan Tadeusz*.

Bogu. W imieniu swego uciśnionego narodu bohater staje przed Bogiem i domaga się sprawiedliwości. Ale Bóg milczy, a poeta-Prometeusz mówi do niego ironicznie:

Milczysz, milczysz! wiem teraz, jam Cię teraz zbadał,
Zrozumiałem, coś Ty jest i jakieś Ty władał. —
[.]
Daleś mnie najkrótsze życie
I najmocniejsze uczucie. —

Żadnej odpowiedzi! I dotąd bez ustanku dadzą się słyszeć na przemian głosy „lewicy” i „prawicy”: jedna pobudza bohatera do działania, druga go powstrzymuje. Jest to bardzo nowatorski środek artystyczny, przywodzący na myśl porównanie z symfonią Pendereckiego, jej alternatywnymi sekwencjami muzycznymi z balkonu i sali koncertowej.

Ale Bóg milczy nadal i poeta wypowiada mu walkę:

Jeszcze raz Ciebie wyzywam,
Jeszcze po przyjacielsku duszę Ci odkrywam.
Milczysz, — wszakżeś z Szatanem walczył osobiście?
Wyzywam Cię uroczyście.

Bóg milczy, a wtedy poeta-Prometeusz grozi mu:

Krzyknę, żeś Ty nie ojcem świata, ale...
Głos diabła

Carem!¹⁶

Motyw Prometeusza, bardzo dawny i częsty w literaturze europejskiej¹⁷, u Mickiewicza nie był ożywieniem mitu antycznego, ale pokrewną kreacją tragiczną, w której bohater tytaniczny Gustaw-Konrad jest bardzo ściśle związany z rzeczywistością historyczną.

Bez wątplenia Mickiewicz stał się tytanem w swoim poemacie i był nim w rzeczywistości. Był i pozostanie dla wszystkich symbolem Polski. Żaden inny poeta polski nie może się identyfikować — powołując się na swoje czyny, całą twórczość, życie — z bytem i cierpieniem ojczyzny tak jak Mickiewicz. Co więcej, Mickiewicz stał się symbolem dążeń narodów małych, uciskanych. Do niego zwracają się zwłaszcza poeci rewolucyjni poszukując dróg życia i twórczości.

Dzięki swej specyficznej i oryginalnej twórczości o zasięgu światowym, dzięki swej demokratycznej aktywności politycznej na skalę europejską — Mickiewicz był i pozostanie jednym z wielkich symboli i koryfeusza w literaturze światowej.

¹⁶ Cytaty z *Dziadów* oparto na edycji: A. Mickiewicz, *Dziela*. Wydanie Jubileuszowe. T. 3. Warszawa 1955, s. 164, 165, 167.

¹⁷ Zob. T. Vianu, *Mitul prometeic in literatura română*. W zbiorze: *Studii de literatură universală și comparată*. București 1963.